

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра теорії та історії світової літератури

КУРСОВА РОБОТА

з історії зарубіжної літератури

на тему: «Досвід війни в творчості Еріха Марії Ремарка»

Студента 3 курсу групи СОі01-21
напряму підготовки Іноземні мови та літератури,
методика навчання іноземних мов і зарубіжної
літератури (іспанська мова і друга
західноєвропейська мова)
спеціальності 014.024 Іспанська мова і
література
Зайцева А.Є.

Керівник _____

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ЄКТС _____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Київ – 2024рік

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. Творчість Е. М. Ремарка як представника літературної течії «втраченого покоління»

1.1 Феномен «втраченого покоління»

1.2 Ремарк як антивоєнний письменник. «Досвід війни» як основний інструмент антивоєнної романістики письменника.

РОЗДІЛ II. Репрезентація досвіду війни в романах Е. М. Ремарка

2.1 Автобіографічні воєнні елементи в романному доробку Е. М. Ремарка

2.2 Особистісний вимір «досвіду війни» в романі «На Західному фронті без змін»

ВИСНОВКИ

RESEÑA

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Війна. Вічний камінь спотикання людства та невід'ємний феномен людської природи. Переслідуючи людство протягом усієї його історії, війна мала значний вплив на його культуру та знайшла відображення в численних творах світової літератури, філософських трактатах, кінематографі, де не просто зображувався той чи той військовий конфлікт, його передумови, перебіг чи наслідки, але й більш поглиблено вивчалась сама суть війни, аналізувались її причинно-наслідкові зв'язки, робились спроби дослідити війну як особливий вид (етап) людської життєдіяльності, з усіма його найменшими особливостями, а головне зрозуміти, осягнути весь її вплив на людську особистість. Таке філософське прагнення осягнути війну та її вплив неабияк прослідковується на прикладі письменників «втраченого покоління». Відчувши на собі всі труднощі Першої світової війни, вони відтворили найхарактерніші риси драматичної доби, утіливши в художній формі умонастрої мільйонів людей, що сприйняли Першу світову та її наслідки як глобальну катастрофу. Катастрофу, що спричинила розрив перспективи сталого декомуністичного розвитку, та натомість принесла відчуття зневіри. Саме цей шок, біль та розпач, що спідкав світ на початку 20го століття подарував людству таких митців як Ернест Гемінгвей, Френсіс Скот Фітцджеральд та звісно Еріх Марія Ремарк. Постать останнього є, мабуть, чи не найбільш цікавою, адже інтерес до його творів вже не один десяток років привертає увагу читачів, спонукаючи переосмислити своє ставлення до війни. Знайшли своє відображення твори Ремарка і в численних працях вітчизняних та зарубіжних літературознавців та дослідників, які дали вичерпний аналіз його мистецького доробку. Майстерність Ремарка дозволила досліджувати його твори з багатьох точок зору, таких як проблематика, авторська самобутність, образність його персонажів, проте більшість досліджень зводяться до методичного аналізу «втраченого покоління» (Грінко О. В.: «Тема «втраченого покоління» у творах Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін» і «Три товариші»», Присяжна Я.: «Художнє осмислення «втраченого покоління» у творі Е. М. Ремарка «Три товариші»), чи компаративного аспекту

(Солодка Л.О.: Художнє переживання трагедії війни (на прикладі романів Е.М. Ремарка «Три товариші» і Тамари Горіха Зерня «Доця»), Журба С.С.: «Інтерпретація проблеми «втраченого покоління» у світовій та українській літературах», Галич К.О.: «Антивоєнний роман Ремарка і Гончара: проблеми типології», Савченко З. В.: «Антивоєнна романістика 20-х років ХХ століття: порівняльний аспект (на матеріалі творів Е. М. Ремарка, А. Барбюса та Е. Хемінгуей)», «Sanjay Kumar: The Impact of War on Modernist Literature: A Comparative Analysis of Hemingway's 'A Farewell to Arms' and Remarque's 'All Quiet on the Western Front' », «Vita Fortunati: The Impact of the First World War on Private Lives: A Comparison of European and American Writers (Ford, Hemingway, and Remarque)»). Отже, малодослідженою лишається якраз проблема досвіду війни в його творчості, який і виражає вищезгаданий вплив, та трансформується у своєрідну світоглядну призму через яку Ремарк та його герої сприймають навколишню дійсність.

Актуальність дослідження зумовлена перш за все тим, що війна як історичний процес має здатність повторюватись і доки існуватимуть люди, існуватимуть і війни. З початком війни в Україні весь світ вкотре мав змогу в цьому пересвідчитись. Вторгнення, яке триває досі і свідками якого ми усі є зруйнувало звичну для нас всіх картину світу, а досвід війни (прямий чи опосередкований) спонукав нас кардинально змінити наш світогляд. Тому вміння аналізувати цей досвід, зокрема на прикладі творів класичної літератури, буде досить корисним в контексті сучасних подій.

Об'єктом дослідження є твори Еріха Марії Ремарка, зокрема роман «На Західному фронті без змін».

Предметом дослідження є тема «Досвіду війни» у творах Еріха Марії Ремарка як представника «втраченого покоління», зокрема в романі «На Західному фронті без змін».

Мета роботи: визначити характеристики «досвіду війни» як авторської особливості Ремарка та проаналізувати як саме він відображається у вищезгаданому романі та яку роль відіграє.

Завдання дослідження:

- Дати визначення поняттю «втрачене покоління». Охарактеризувати його зв'язок з поняттями «війна», «досвід війни»
- Дати загальну характеристику творчості Ремарка як антивоєнного романіста та представника «втраченого покоління»
- Виходячи з попередніх пунктів, дати визначення поняттю «Досвід війни»
- Визначити вплив власного досвіду Ремарка на його твори та героїв.
- Проаналізувавши роман Ремарка «На Західному фронті без змін», охарактеризувати методи подання автором досвіду війни та його роль, визначити вплив війни на особистість героїв Ремарка

Теоретико-методологічна база: дослідження включає в себе метод аналізу та синтезу, а також описовий метод, порівняльний та системно-структурний методи.

Структура курсової роботи: курсова робота складається з вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури.

РОЗДІЛ I. Творчість Е. М. Ремарка як представника літературної течії «втраченого покоління»

1.1 Феномен «втраченого покоління»

Перша світова війна, яка для свого часу була безпрецедентною за кількістю жертв, масштабом руйнації та жорстокістю, спричинила кардинальні світоглядні зміни людства на початку 20го століття. В один момент зруйнувавши всі перспективи мирного процвітання та розвитку і посіявши відчуття тотальної зневіри, вона породила на світ «втрачене покоління» – покоління тих, хто втратив на війні не лише своє здоров'я і друзів, а й надію та мрії, ідеали та ілюзії. А найголовніше – втратили себе і сенс подальшого існування.

Сам термін «втрачене покоління» завдячує своїм широким вжитком Ернесту Гемінгвею. Супроводжуючи письменницю Гертруду Стайн, він став свідком того, як власник паризького гаража назвав свого механіка, колишнього солдата, який вчасно не відремонтував машину письменниці, людиною втраченого покоління. Вона надала цим словам ширшого значення і сказала Гемінгвеєві, що прийшов з нею в гараж: «І що то всі за люди, ви, молодь! Минуле ви ненавидите, сучасне – зневажаєте, а до майбутнього вам байдуже! Усі ви – втрачене покоління». Згодом письменник використав ці слова як епіграф до роману «Фієста» (1926 р.) [11, с.6; 16, с. 119; 5, с. 4].

Таким чином, поняття «втрачене покоління» (фр. *Génération perdue*, англ. *Lost generation*) виникло насамперед для позначення покоління людей, чия молодість припала на роки Першої світової війни, свідками та учасниками якої їм довелося стати. «Втраченим» воно стало передусім тому, що, пройшовши всі випробування війни, його представники так і не змогли повернутися до мирного життя. Занадто рано пізнавши смерть, вони повертались додому спустошеними та приреченими на душевні муки. Втрачені ідеали, розбиті війною мрії та ілюзії спонукали їх судомно шукати вихід в п'янстві та розгулі. Чимала кількість з них, так і не зумівши знайти своє місце в повоєнному суспільстві, покінчили життя самогубством, а ті, хто

знаходив в собі сили жити далі, продовжували нести тягар свого минулого, до кінця своїх днів відчуваючи себе «зайвими» в післявоєнному суспільстві.

Особливо міцно термін «втрачене покоління» закріпився в літературі, давши назву цілій генерації видатних письменників, таких як Еріх Марія Ремарк, Ернест Гемінгвей, Френсіс Скот Фітцджеральд, Анрі Барбюс, Річард Олдінгтон.

На сторінках їхніх оригінальних за формою і глибоких за змістом творів, знайшли відображення страждання й біль цілого покоління, чия юність випала на часи воєнного лихоліття. Романи цих письменників не втрачають своєї актуальності вже десятки років, слугуючи певним антивоєнним маніфестом, що з одного боку демонструє нівелювання всіх загальнолюдських цінностей та ідеалів, а з іншого – невимовну жагу до життя.

Переважає більшість з них, будучи безпосередніми учасниками тих подій та пізнавши війну на власному досвіді, не ставили собі за мету розповісти про неї в історичному чи геополітичному контексті, їм неважливо було з'ясувати ті чи ті факти чи причини, вони не намагались прославити власну мужність чи знеславити своїх ворогів. Натомість, вони прагнули показати війну такою, якою вона є, такою, якою вона закарбувались у їхній пам'яті та в пам'яті сотень тисяч таких самих солдат, фронтовиків та просто молодих людей, чиї найкращі роки життя занапастила війна. Їх цікавила, передусім, людина, її муки, її обпалена душа.

Спільним для письменників «втраченого покоління» було світосприйняття, засноване на запереченні війни та критиці мілітаризму. Проте критикувати війну можна по-різному. Письменники «втраченого покоління» робили це своїми творами, до найдрібніших деталей описуючи найстрашніші моменти війни, те, що вона робить з людиною. Пишучи про війну, вони не намагались її прикрасити, а навіть навпаки – намагались якомога більше її дегероїзувати, знеславити, протиставляючи літературу «втраченого покоління» панівній доти риториці романтизації війни. Таким чином, уникаючи гучних слів та надлишкового пафосу, лише висвітлюючи правду про війну, правду про те, як вона руйнує людські долі

та відбирає в них майбутнє, вони перетворили свої романи на свого роду протести, що обвинувачувальним актом прозвучали у виснаженому війною суспільстві.

Еріх Марія Ремарк не став винятком. Стоячи у витоків літератури «Втраченого покоління», він утілює у своїх творах відчуженість людини від людини, глибокий скептицизм та песимізм, спричинений жорстокою дійсністю тієї епохи. Як і мільйони його сучасників, він також став жертвою війни та власних ілюзій.

В епіграфі до свого роману «На Західному фронті без змін» Е. М. Ремарк дав одне з найкращих визначень поняття «Втрачене покоління», написавши: «Ця книжка – не звинувачення і не сповідь. Це лише спроба розповісти про покоління, яке занапастила війна, про тих, хто став її жертвою, навіть коли врятувався від снарядів» [12, с. 5]. Письменник не з чуток знав, що таке досвід війни і який слід він лишає на людській психіці. Ремарк знав, що повернення додому живим не означає закінчення війни: вона продовжується в голові людини, переслідуючи її в думках, снах і спогадах.

У романі «На Західному фронті без змін» Е. М. Ремарк, без зайвого героїзму і пафосу, відтворив ту жахливу атмосферу фронтових буднів, яка калічила не тільки людське тіло, а й душу. Описуючи військовий шлях Пауля Боймера, який потрапив в окопи Першої світової одразу з-за шкільної парти, він намагається зосередити увагу на індивідуальному переживанні особистості, детально зображуючи всі її внутрішні метаморфози, спричинені досвідом війни. Вони даються взнаки навіть з припиненням бойових дій, докорінно змінюючи світоглядні засади кожного з героїв, і доказом цьому є вже подальші твори письменника, як-от: «Повернення», «Три товариші», «Тріумфальна арка».

Герої Ремарка, поступово втрачаючи віру, відчувають розчарування в усьму: спочатку у війні, суспільстві, а потім і в житті як такому. Намагаючись абстрагуватись від навколишньої дійсності, вони стають втікачами. «Ми вже не молодь, ми вже не хочемо завойовувати світ. Ми втікачі. Тікаємо від самих себе.

Від свого життя...» [12, с. 74]. Герой Ремарка – це спустошений війною колишній солдат чи емігрант, вимушений тинятися світом у пошуках свого місця в ньому. Єдине, що здатне принести сенс в їхнє життя, – це справжня дружба чи кохання. Для Ремарка і його героїв, кохання та дружба, – найвища людська цінність. Це єдині справжні ідеали, що лишились у світі, та навіть вони приречені, адже ніщо не може бути вічним, коли існує смерть.

1.2 Ремарк як антивоєнний письменник. «Досвід війни» як основний інструмент антивоєнної романістики письменника.

Війна та досвід війни як похідне від неї явище є невід’ємними елементами літератури «втраченого покоління», особливо в контексті антивоєнних мотивів цієї літературної течії. Неможливо відмежувати їх одне від одного, адже вони утворюють міцний, сталий причинно-наслідковий зв’язок, де поява «втраченого покоління» є логічним продовженням, чи навіть завершенням Першої світової, яка у свою чергу стала поштовхом до виникнення цього явища як такого та відкрила світові генії Ремарка, Гемінгвея, Олдінгтона, Барбюса та інших. Усі вони були різними та абсолютно чужими одне одному людьми, які відрізнялись своїм соціальним становищем, національністю, походженням, фахом чи поглядами. Спільним для всіх них став лиш один факт їхньої біографії – Перша світова. Письменники, які започаткували цю течію, самі належали до «втраченого покоління»: так само, як і персонажі їхніх творів, вони брали участь у тій війні, проходили ті ж самі випробування, зазнавали тих самих втрат.

Як і у випадку будь-якого іншого письменника «втраченого покоління», провідною темою творчості Ремарка також стала війна. Прямо чи опосередковано цей лейтмотив проглядається на сторінках усіх його творів. Це центральна тема, яка пронизує всі його романи: в одних дія відбувається в самий розпал конфліктів, де батальні сцени та траншейні будні формують основне тло сюжету, в інших війна вже давно минула, але її відгомін продовжує лунає в пам’яті героїв, не даючи

забути пережите. Як і у випадку Гемінгвея чи, наприклад, Барбюса, формування світогляду Ремарка як письменника та як звичайної людини загалом відбувалося в траншеях Великої війни. Ремарк ще з дитинства мріяв про літературу, хотів присвятити своє життя мистецтву, але в 1916 р. ще молодим 18-річним юнаком потрапляє на фронт. Тут майбутній письменник дорослішає, а разом з тим і розчаровується в цьому світі, втрачає будь-яку віру в його справедливість. Утім це почуття зневіри не обмежується фронтом: з поверненням до зруйнованого війною життя тогочасної Німеччини з його масовим безробіттям і масовою вбогістю лиш посилюється та згодом знаходить своє відображення на сторінках його романів, що згодом стали бестселерами.

Таким чином, під тиском власних спогадів, та в результаті внутрішньої потреби розповісти про свій шлях та шлях всього покоління, «яке занастила війна» [12, с. 5], Ремарк вирішує звернутись до літератури. Так з-під його пера у 1929 р. виходить його перший та найвідоміший роман – «На Західному фронті без змін». У цьому романі письменник описав Першу світову такою, якою вона запам'яталась йому самому, такою, якою вона була насправді: з розірваними тілами, з безперестанним грюкотінням снарядів та вибухом бомб, повною брудом, крові та людських страждань. До найменших деталей описуючи агонію помираючих солдат, не нехтуючи надмірною натуралізацією, він показав світові те істинне обличчя війни, ту голу правду, яку світ вже давно мав дізнатись.

Однак помилково буде вважати, що цією натуралізацією та увагою до деталей Ремарк мав на меті лише описати війну, зобразити перед читачем сувору фронтову дійсність. Біль та потрясіння, змальовані в романі, спрямовані передусім на те, щоб викликати дисонанс в читача, спонукати його переосмислити своє ставлення до війни, як це зробив Пауль Боймер, як це зробив сам Ремарк, як це зробили мільйони інших юнаків, які потрапили в пекло війни. Роман Ремарка, як і проза інших представників «втраченого покоління» – це насамперед протест – протест проти війни як такої, війни, власне, через яку це покоління й стало «втраченим». У цьому контексті ідеї «втраченого покоління» щільно

переплітаються з ідеями пацифізму. Пацифізм як заперечення війни та збройного насильства над людиною знайшов своє відображення майже в усіх представників цієї літературної течії, проте знайшов не одразу: посприяла цьому знову ж таки війна. Більшість з них, йдучи на війну, не розуміли куди вони потраплять: хтось керувався бажанням змінити світ на краще, захистити батьківщину, хтось став жертвою сліпого патріотизму, когось одурманила пропаганда. Вся ж правда про війну відкрилась їм уже безпосередньо на фронті. Лише відчувши на собі, що означає справжня війна, вони усвідомили, наскільки помилковими були їхні уявлення про неї, наскільки сильно вона відрізняється від того, що розповідали про неї вчителі та про що кричали гасла. З першими пострілами, з першими вибухами снарядів зруйнувалась звична їм картина світу, прийшло розуміння істинної сутності життя, його жорстокості та несправедливості, а досвід війни, досвід справжньої війни став каталізатором у втраті ілюзій, втраті мрій та сподівань, втраті майбутнього, втраті всього покоління.

Через подібне «прозріння» пройшов і Ремарк. Майбутній письменник близько двох років пробув на Західному фронті, прокладаючи телефонні лінії, встановлюючи загороджі колючого дроту. Отримавши за цей короткий час цілих 5 поранень та ставши свідком не однієї безглуздої смерті, Ремарк починає сумніватись в доцільності цієї війни та своєї участі в ній, натомість відчуває себе ошуканим та зрадженим. «Мерзенне це заняття – у такий холод повзати по окопах, стояти на посту, замерзаючи на вітрі, і взагалі не відчувати себе людиною» - пізніше напише він [11, с. 8].

Подібні умонастрої згодом успадкував і герой його роману – Пауль Боймер. Втрачаючи одного за одним своїх друзів, юнак поступово усвідомлює безглуздість цієї війни, безглуздість її руйнувань та смертей. Будь-які ідеї чи марення, які він переслідував, записуючись в добровольці, миттєво зникали перед обличчям усього потворного, що несла за собою війна. Тут не майоріли стяги, тут не звучали тріумфальні сурми, тут не було жодного натяку на всю ту благородну велич, що їм

обіцяли. Натомість було дещо інше: газові атаки, всіяні трупами поля, рукопашні бої та безкраї траншеї, в яких панує голод, холод та смерть, постійний страх смерті.

Отже, через натуралістичний підхід та ретельне відтворення фронтових буднів, Ремарк створює емоційний зв'язок з читачем, змушуючи його замислитись про жахи війни. Досвід війни, який Ремарк описує з цим, без сумніву, виправданим натуралізмом, якраз і слугує тією справжньою правдою про війну, яку намагається донести письменник. Без зайвих прикрас зображуючи цей досвід, Ремарк висловлює антивоєнний маніфест, направлений на те, щоб розплющити очі іншим.

Висновки до Розділу 1

На початку 20го століття світ зазнав значного потрясіння – Першу світову війну. Конфлікт, який знищив не лише мільйони життів, а й усталені ідеї й принципи, залишив свій відбиток і в літературі, породивши «втрачене покоління» – генерацію письменників, які втілили на сторінках своїх творів переживання, біль та надію цілого, скаліченого війною, покоління. Без прикрас показуючи істинне обличчя війни, її криваву та антилюдяну натуру, письменники «втраченого покоління» перетворили свої романи на антивоєнні протести, що мали на меті відкрити очі людству та запобігти подальшим трагедіям. У своїх творах вони не досліджували війну як суспільно-політичне явище, його причини, перебіг та наслідки – їх цікавила людина, її душа. Одним з них був і Е. М. Ремарк: пройшовши вогонь Першої світової, він також присвячує себе дослідженню людини втраченого покоління, змальовує її внутрішній світ, її життя. Сповнені песимізму, його романи викликають в читача відчуття розпачу та глибокого відчаю, але водночас дають крихту надії. Абсурдність війни, безмежна самотність, пошук душевного спокою, вірність дружбі та відданість коханню – це ті теми, якими живуть герої Ремарка. Пацифіст за поглядами, Ремарк не міг оминати й тему антивоєнного протесту. Антивоєнна романістика письменника націлена показати правдиву війну, зосереджуючи увагу на контрасті між реальністю та її ідеалізованим та

романтизованим баченням. Основним інструментом у цьому процесі стає досвід війни – фронтові спогади письменника, які він без жодної цензури переносить на сторінки своїх романів. Цей досвід, обрамлений притаманним письменнику натуралізмом, має показати читачу найстрашніші жахи війни і таким чином викликати в нього своєрідне прозріння, спонукати переосмислити своє ставлення до війни.

РОЗДІЛ 2. Репрезентація досвіду війни в романах Е. М. Ремарка

2.1 Автобіографічні воєнні елементи в романному доробку

Е. М. Ремарка

Відомо, що писати про історичні події, зокрема про війну, можна з ретроспективного погляду, тобто з позиції своєрідного історика, а також з погляду безпосереднього учасника подій. Письменники, які сформували літературу «втраченого покоління», належали до другої категорії. Пройшовши довгий та нелегкий шлях простих солдат, та не маючи сил стерти з пам'яті побачене, вони втілили свої думки, спогади та переживання на папері. Чимало з них на той час ще не були письменниками, але це не завадило їм донести свої погляди широкій публіці, тим самим назавжди вписавши свої імена у світову літературу.

Так, описуючи війну з погляду звичайного солдата-фронтовика, вони нерідко звертались до власного досвіду, збагачуючи твори великою кількістю автобіографічних елементів. І це не є чимось дивним, адже саме цей досвід і спонукав їх стати письменниками, тому подібні алюзії на певні моменти власного життя трапляються в письменників «втраченого покоління» досить часто, роблячи їхні романи певною мірою автобіографічними. Виявляється це на різних рівнях: від загальніших, як просто перенесення певних власних рис та поглядів на героя до конкретніших, таких, як перенесення в текст цілих автобіографічних ситуацій, конкретних імен чи локацій. Особливо чітко автобіографічні мотиви простежуються на прикладі тих чи інших моментів фронтового життя письменників (звання чи посада героя, місце служби, обставини смерті, тощо)

Так яскравим прикладом впливу власного досвіду автора (передусім військового) на текст є роман Ернеста Гемінгвея «Прощай, зброе!», в якому письменник поєднує цілу низку автобіографічних елементів: головний герой, так само, як і автор, служить в санітарній частині на італійському фронті, також отримує поранення та лікується в Мілані, де згодом закохується в медсестру.

Не оминула тенденція автобіографічних екскурсів і Е. М. Ремарка. Творчість видатного письменника буквально пронизана автобіографізмом, а його романи утворюють своєрідну хронологічну послідовність, відображаючи той чи інший етап життя Ремарка: фронт, повоєнне поневіряння, кохання, еміграція. Звісно, назвати їх повністю автобіографічними та ототожнювати їх з мемуарами не є правильним, але заперечувати їх схожість з біографією письменника також неможливо.

Автобіографічні моменти простежуються вже з першого роману Ремарка – «На Західному фронті без змін». Беручи до уваги те, що письменник писав роман під впливом пережитих на власному досвіді подій, наявність таких елементів є очевидною і навіть невідворотною. Таким чином, головний герой твору Пауль Боймер «успадкував» від автора чимало рис та життєвих фактів. Як і Ремарк, Пауль та його товариші одразу з гімназії йдуть на фронт добровольцями, повівшись на ура-патріотичні заклики, та вже після 10 тижневого навчання потрапляють в окопи Західного фронту. Навіть саме ім'я Пауль отримав не просто так, адже справжнє ім'я Ремарка – Ерїх Пауль Ремарк [11, с. 34]. Як і сам письменник, Пауль цікавиться літературою, до війни пише вірші та починає писати драму. Про схожість з автором та освіченість головного героя говорить і велика бібліотека, яку той зберігає у своїй кімнаті. Вагомою автобіографічною алюзією є і сім'я юнака: як і автор, він також має сестру та помираючу від раку матір (матір самого Ремарка померла, коли той лежав у фронтовому госпіталі) [11, с. 8].

Не менш виразними є й алегорії на фронтовий досвід війни письменника. Змальовуючи траншейний побут та фронтові будні Пауля Боймера та його товариства, Ремарк не міг ігнорувати власний досвід війни, ба-більше: саме він сприяв створенню настільки реалістичної картини безмежного Західного фронту. Переносячи на папір спогади власного солдатського життя, автор не обмежується загальними характеристиками тих жахливих умов, в яких йому довелося побувати, та вводить в роман цілі історії власної біографії.

Особливо ці автобіографічні мотиви простежуються в процесі втрати товаришів, коли письменник показує, як Пауль переживає смерть друзів: «Я схилиюся до його обличчя, не видного в присмерку. Він іще дихає, тихо дихає. Обличчя в нього мокре, він плаче... – Ну, Франце, - я обіймаю його за плечі і тулюся обличчям до його обличчя... Він не відповідає. Сльози течуть у нього по щоках. Мені хочеться їх витерти, але мій носовичок дуже брудний...» [12, с. 30]. Прототипом Франца Кеммеріха, чию смерть так сентиментально описав автор, є справжній фронтовий товариш Ремарка – Крістіан Кранцбюлер. Так само як і Кранцбюлер, Кеммеріх, в результаті поранення, втрачає ногу і, попри те, що його прототипові вдалося вижити після тяжкого поранення, Кеммеріха чекає зовсім інша доля [20, с. 31].

Протягом своєї служби Ремарку неодноразово доводилось спостерігати випадки страшних смертей та каліцтв, які згодом знаходили відображення в його романах. Так, одного разу він став свідком того, як снаряд влучив вже в іншого його товариша по службі. «Я бачив його лежачим у багнюці, з розірваним животом. Таке видовище неможливо збагнути. І також незбагненним є те, що проходить стільки років, перш ніж повний жах справді досягає вас», — скаже він пізніше [20, с. 31]. Емоційний шок, викликаний цим видовищем, віддзеркалився і в творчості: персонажам його творів нерідко розпанахує животи чи вивертає нутрощі.

Однак, найвагомим автобіографічним елементом в контексті роману «На Західному фронті без змін» є смерть Станіслава Качинського. Хоча Качинський, чи як звали його самі фронтовики просто Кач, і не належав до числа однокласників Пауля, але з ним у головного героя склалися особливі стосунки, адже в грізних умовах війни Кач став йому чи не найліпшим другом. У його образі Ремарк втілює згадку про свого фронтового друга Троске. Ремарк пригадував, як одного разу ніс товариша на плечах до санітарної палати пораненого в ногу та крізь гуркіт вибухів кричав йому, що скоро все скінчиться. Але товариш вже нічого не чув, бо за секунду до цього йому в голову потрапив осколок. Ремарк цього не знав і продовжував нести вже мертвого Троске, розповідаючи про дім, про відпустку [11,

с. 8]. Те ж саме спостерігаємо і в романі: пораненого в ногу Качинського Пауль несе до лазарету, де дізнається, що його товариш вже мертвий: «Руки в Кача теплі, я беру його за плечі, щоб розтерти його чаєм. І нараз відчуваю, що пальці в мене мокрі. Я витягаю руку в нього з-під голови й бачу, що вона вся в крові... Певне, дорогою, поки ми йшли, Качеві в голову влучила снарядна скалка, а я й не завважив. Зосталася невеличка дірочка, мабуть скалка була зовсім маленька, не знати, звідки вона сюди заблукала. Але цього виявилось досить. Кач помер» [12, с. 234]. Таким чином, Ремарк вирішив залишити пам'ять про свого товариша. Він вважав, що коли про Троске будуть пам'ятати всі німці, йому буде трохи легше.

Згадка про Троске є й в наступному творі автора: ім'ям свого бойового товариша Ремарк називає одного з героїв роману «Повернення». Цей роман, у свою чергу, також містить низку автобіографічних елементів, але пов'язаних вже з післявоєнним життям письменника, такими, як, до прикладу, вчительська кар'єра автора. По поверненню з армії, Ремарк закінчив учительські курси, спеціально організовані для колишніх солдат. Але, ледве пропрацювавши один рік, швидко розчаровується в цій справі та полишає її. Те ж саме спостерігаємо й на прикладі головного героя роману «Повернення»: Ернст Біркхольц, повторюючи шлях Ремарка та керуючись благородними намірами навчати дітей всьому хорошому й правильному, стає сільським вчителем. Але вчитель з нього не вийшов: «Чого я можу навчити вас? Показати вам, як зривають кільце з ручної гранати й кидають її у людину? – думає він. – Крім цього, я нічого не навчився!» [11, с. 15].

Ці та інші автобіографічні воєнні елементи, що простежуються в творах Ремарка (насамперед в романі «На Західному фронті без змін») показують єдність автора з його героями, єдність з «втраченим поколінням». І хоча особисто Ремарк пережив далеко не все з того, що згодом описав у своєму найвідомішому романі, але навіть цього вистачило, щоб до кінця життя викликати в нього огиду від війни, та усього, що з нею пов'язане. Переносячи на своїх персонажів власні переживання, страхи та спогади, автор прагне показати читачеві той досвід, який і привів його до антивоєнних настроїв, до того ким він, власне, став.

Варто зазначити, що на цьому автобіографічні екскурси не закінчуються і продовжують з'являтися вже в наступних романах письменника, але вони вже зосереджені не стільки на війні, як на післявоєнному житті Ремарка, його пошуках себе, та є переважно алюзіями на коханих жінок письменника, чи його емігрантські поневіряння. Так, наприклад, у 1936 р. виходить роман «Три Товариші», де прототипом коханої головного героя – Патриції Гофман стала хвора на туберкульоз перша дружина Ремарка – Ільза Ютта Замбона, а вже в 1945 р. побачив світ роман «Тріумфальна арка», де в образі головної героїні Джоан Маду світ впізнав Марлен Дітріх, з якою в письменника був хоч і не довгий, але сповнений пристрасті та трагізму роман [11, с. 9].

2.2 Особистісний вимір «досвіду війни» в романі

«На Західному фронті без змін»

Війна в розумінні Ремарка, у тому вигляді, якою вона постає в його творчості, це значно глибше поняття, ніж просто конфлікт чи збройне протистояння. Війна в його розумінні – це складне соціопсихологічне явище, яке охоплює цілий спектр похідних від неї концептів.

Одним з них є вже згадане неодноразово поняття досвіду війну. Простіше кажучи, цей досвід виражено в участі у війні, в тому, щоб на власному прикладі відчувати її вплив. Проте при детальнішому розгляді це поняття не є таким простим, як може здатись на перший погляд, адже ця участь передбачає колосальні зміни в людському «Я». В контексті цього, герой Ремарка проходить умовний шлях: довоєнні ідеали та ілюзії – досвід війни – переосмислення, де саме поняття «досвід війни» виступає своєрідним каталізатором у процесі прозріння, спрямованого на усвідомлення істинності навколишньої дійсності. Так в романі «На Західному фронті без змін» можемо спостерігати чіткий процес еволюції поглядів головного героя та його товаришів. Ідучи на фронт, натхненні сумнівними ідеалами псевдопатріотизму, «які навіть війні надавали ідеалізованого, майже романтичного

сяйва» [12, с. 22], вони швидко розчаровуються в них, щойно бачать справжній стан речей: «Перший же артилерійський обстріл виявив нашу помилку та знищив той світогляд, який вони нам прищеплювали. Поки вони й далі писали й проголошували промови, ми бачили лазарети й тих, що там помирали; поки нас запевняли, що служити державі – найвищий обов'язок людини, ми вже переконалися: страх смерті дужчий за все» [12, с. 16].

У своєму романі Ремарк зосереджує увагу на індивідуальних переживаннях людини, прагнучи передати її страхи, муки та психологічний стан. Виявляється це в протиставленні головного героя та явища війни. Під її нищівним впливом людина зазнає кардинальних світоглядних змін та внутрішніх метаморфоз: «Ми вже не безжурні, ми страшенно байдужі. Можливо, ми зостанемося живі, але чи будемо насправді жити? Безпорадні, як діти, і досвідчені, як старі люди, ми жорстокі, і сумні, і несерйозні – мені здається, ми вже пропащі» [12, с. 102]. Можемо спостерігати, що герой вже відчуває всю скрутність та безпорадність свого становища, відчуває те, з чим зіштовхнулось ціле покоління – неможливістю повернутись до довоєнного життя. Перебуваючи навіть в короткій відпустці, він не може дати раду своїм спогадам та думкам, натомість остаточно усвідомлює неможливість свого повернення: «Нараз у душі здійсмається жахливе почуття: я тут зовсім чужий, я не можу знайти дороги до минулого, мене наче виключили з того життя; хоч би як я щиро благав, хоч би яких сил докладав – усе дарма; навкруги все завмерло, і я сиджу збайдужілий і сумний, немов засуджений на смерть, а минуле відвертає від мене своє лице» [12, с. 143]. Варто також відзначити, що в устами свого героя автор також висловлює думку про те, що в контексті повернення та в контексті зв'язку з минулим молоде покоління знаходиться в значно невігідніших умовах, ніж старші вояки, які вже «мають ґрунт під ногами» [12, с. 21]. Потрапивши на війну 18-річними юнаками, вони ще не встигли пізнати життя, ще не закріпились в ньому, не знайшли орієнтирів для повернення: «Ми ще не встигли пустити коріння. Війна вирвала нас з ґрунту. Для інших, старших, війна – це тільки якийсь часовий відтинок, вони можуть подумки його проминути. А нас війна вихопила зі

звичайного життя, і ми не знаємо, чим це скінчиться» [12, с. 21]. Їх лякає ця невизначеність. В перервах між боями вони неодноразово думають про те, що робитимуть по закінченню війни, але так і не можуть дати конкретної відповіді, обмежуючись лиш загальними припущеннями. Вони розуміють, що навіть виживши, будуть приречені на вічні пошуки себе в чужому відтепер для них світі – пошуки «втраченого покоління».

Таким чином, досвід війни представлений через руйнування людської особистості. Нівелюючи основні засади гуманізму та викриваючи в людях найгірші їхні риси, війна є тією силою, що з легкістю здатна морально знищити людину або ж навіть перетворити її на звіра: «...на передовій ми обертаємось на тварин, бо це єдине, що здатне нас урятувати...» [12, с. 115]. Згубний вплив пережитого не оминув і головного героя. Юний, але мужній Пауль Боймер, який впевнено долає фронтові негаразди, у фіналі твору постає повністю зламанною людиною, навіть смерть, яка наздогнала його за місяць до кінця війни виглядає рятівною. У цьому навіть проглядається певне милосердя з боку автора: Ремарк любив своїх героїв і щиро їм співчував. Він бачив в них себе, своїх загиблих товаришів, то ж повністю відчував той самий біль і страждання. Після втрати усіх друзів, втрати зв'язку зі своїм минулим та втратою будь-яких перспектив на майбутнє, смерть стає найлогічнішим та найбажанішим фіналом для Пауля: «Він упав долілиць і лежав, немов заснув. Коли його перевернули, то побачили, що він, мабуть, недовго страждав; його обличчя мало такий спокійний вираз, наче він був навіть задоволений з того, що все саме так скінчилося» [12, с. 237].

Однак, смерть є лише фізичним завершенням духовної загибелі героя, яке поступово триває протягом всього твору. Безмежна байдужість та усвідомлення того, що смерть – єдиний можливий кінець, що їх чекає, робить Пауля та його товаришів схожими більше на мерців, аніж на живих людей, на чому автор неодноразово акцентує увагу: «Ми втратили всякі почуття одне до одного, і коли наш зацькований погляд спиняється на котромусь із товаришів, ми ледве впізнаємо його. Ми – байдужі мерці, що завдяки якомусь штукарству чи лихим чарам ще

можуть бігати й убивати» [12, с. 96]. Простежується чіткий вплив досвіду війни на свідомість людини та її психічний стан. Ремарк вдало передає, як побачені жахи відображаються на світосприйнятті молодих юнаків, змінюючи не лише систему цінностей, але й ставлення до тих чи інших явищ. Так, до прикладу, кожен день стаючи свідками сотень смертей, герої твору вже не сприймають її як щось незвичне та страшне, хоча на підсвідомому рівні, на рівні інстинктів все ще продовжують її боятись. Стаючи чимось буденним, смерть вже не сприймається так емоційно як колись, а співчуття за загиблими друзями межує зі стратегічним мисленням фронтовика. Тому, коли з роти чисельністю в 150 осіб повертається лише 80, це сприймають не як горе, а в передусім як можливість отримати подвійний пайок. Гарним прикладом цього також є епізод, коли Мюллер переймається за те, чи дістануться йому черевики Кеммеріха після його смерті. Але це зовсім не означає, що він жорстока, ница чи аморальна людина, адже це всього лиш сурові реалії фронтових буднів, де хороші чоботи на вагу золота, а Кеммеріху вони вже все рівно не потрібні: «Якщо Мюллерові кортить дістати Кеммеріхові чоботи, це зовсім не означає, що він не так сильно співчуває, як той, хто з горя навіть і подумати про це не зміг би. Для нього це просто різні речі. Якби ті чоботи були ще хоч трохи потрібні Кеммеріхові, Мюллер волів би краще бігати босоніж по колючому дротіві, аніж думати про те, як ними заволодіти» [12, с. 22].

На цих прикладах можемо відстежити, як досвід війни, викликаючи внутрішні метаморфози в індивіда, трансформується у своєрідний фільтр, через який той сприймає війну та навколишню дійсність загалом. Однак, не менш важливим є й те, як автор подає в тексті сам процес набуття цього досвіду, як власне джерело виникнення цих змін. Стиль Ремарка в романі характеризується яскравими детальними описами бойових дій та окопного життя Першої світової війни, де провідну роль відіграє натуралізація цих самих описів. Слугуючи насамперед інструментом антивоєнної пропаганди письменника, натуралізація як безцензурне та певною мірою документалістичне зображення фронтової дійсності сприяє наближенню читача до умов справжніх бойових дій, чим дозволяє краще

зрозуміти причини наведених вище змін в особистостях героїв. Така манера подання тексту робить його подібним до кінохроніки, без табу передаючи правду про війну. Матеріалом для цієї хроніки стають власні спогади письменника, що дозволяють з точністю безпосереднього учасника тих подій, описати той чи той епізод солдатського життя та навести відомі лиш фронтовикам факти. Такі екскурсні елементи, як, наприклад, розповідь про шовкові парашутики від освітлювальних снарядів чи про те, яку небезпеку може нести для свого власника багнет з пилкою на одному боці, допомагають читачу краще поринути в ту атмосферу, що панувала на Західному фронті.

Основний акцент в контексті натуралізації припадає на сцени, що розгортаються безпосередньо на передовій: рукопашний бій з французами, який перетворюється на справжню бійню, смерть та каліцтва товаришів по службі чи всіяні трупами поля та братські могили. Як такі, що здатні викликати в читача найбільший шок, ці елементи посідають провідне місце в тексті, а їх описам автор приділяє особливу увагу. Тому протягом усього твору перед читачем не раз постають помираючі в муках солдати, чи пошматовані вибухами трупи: «Ми бачимо людей, ще живих, хоч їм відірвало голову; бачимо солдатів, яким відтяло обидві ступні, вони шкандибають до найближчої вирви на своїх обрубках із уламками кісток; якийсь єфрейтор повзе два кілометри на руках і тягне за собою перебиті ноги; інший іде на перев'язувальний пункт, притискаючи до себе свої кишки, а вони однаково вивалюються; ми бачимо людей без рота, без нижньої щелепи, без обличчя; знаходимо чоловіка, що дві години затискав зубами артерію в себе на руці, аби не зійти кров'ю» [12, с. 111]. Натуралізм в таких випадках подається через зорові образи, які виконують експресивну функцію, вражаючи читача своєю надмірною реалістичністю: «Іншому солдатові одірвало нижню частину тулуба з ногами. Верхня частина стоїть, прихилившись до окопної стіни, обличчя лимонно-жовте, а в бороді ще тліє цигарка. Тліє і тільки вже на губах, зашипівши, гасне» [12, с. 106]. Разом з тим, деякі описові моменти концентрують увагу на психологічному аспекті. Вони так само містять мотиви натуралізму, але

спрямовані на зображення психологічного стану героя, та спричинених війною змін в ньому: «Той чоловік харчить. Мені здається, що він голосно зойкає, кожний його віддих лунає наче крик, удар грому, – та насправді то стугонить у мене в жилах кров. Мені хочеться затулити йому рота, напхати туди землі, ще раз втопити в нього кинджал, аби він тільки замовк, бо він може мене виказати» [12, с. 176].

Таким чином, через натуралістичне змалювання тих чи тих подій фронтового життя, які згодом стали причиною внутрішніх метаморфоз представників «втраченого покоління», Ремарк створює в уяві читачів цілісну картину Західного фронту, а деталізовані зображення фронтової дійсності наближають їх до розуміння впливу досвіду війни на особистість.

Висновки до Розділу 2

Для Ремарка, як і для інших представників втраченого покоління, властиве використання власних автобіографічних елементів у своїх творах. Його романи буквально відображають той чи той етап життя письменника: фронт і повернення додому, кохання та еміграція тощо. Досвід Першої світової війни чи не найсильніше відобразився у творчості Ремарка, ставши основою для написання «На Західному фронті без змін». Будучи безпосереднім учасником тих подій, Ремарк описав в романі свої спогади про війну та навіть увів у роман чималу кількість автобіографічних екскурсів: від загальних схожостей з героєм до конкретних фронтових ситуацій, які у свій час трапились з Ремарком. Відтак, автобіографічний досвід війни став джерелом натуралістичних описів в романі, які мали на меті донести до читачів правдиві картини війни, тим самим слугуючи потужним антивоєнним протестом. Майстерне, експресивно-психологічне подання війни та тих внутрішніх змін, до яких призводить її досвід, наближує читача до справжніх фронтових умов, даючи можливість усвідомити істинну природу війни: жорстоку й людожерську. На прикладі Пауля Боймера та його товаришів, які на собі відчувши всі жахи війни, пройшли шлях від наївних школярів до зламаних,

байдужих до всього напівмерців, письменник без прикрас та табу показує, що здатна зробити війна з людською особистістю.

ВИСНОВКИ

У курсовій роботі було проведено дослідження феномену «досвіду війни» в творчості Еріха Марії Ремарка та визначено його характерні особливості та роль в тексті, дано визначення поняття «досвід війни».

Перший розділ має на меті розглянути Ремарка та його творчість через його приналежність до літератури «втраченого покоління». Відтак, в першому підрозділі першого розділу подано загальну характеристику феномену «втраченого покоління», описано притаманні йому особливості, суспільно-історичні умови його виникнення, його зв'язок з поняттями «війна», «досвід війни». Окремо подано дефініцію «втраченого покоління» як літературної течії, до якої належав Ремарк; визначено провідні риси, теми, ідеї цієї літератури. Разом з тим подано загальну характеристику творчості Ремарка та зіставлено з літературою «втраченого покоління», в контексті чого доведено його належність до письменників цієї генерації.

У другому підрозділі першого розділу схарактеризовано Ремарка як антивоєнного романіста, з'ясовано роль досвіду війни як ключового інструменту в антивоєнній риторичі автора.

Другий розділ зорієнтований на практичний аналіз репрезентації досвіду війни в романному доробку письменника, насамперед в романі «На Західному фронті без змін».

Перший розділ другого підрозділу акцентує увагу на автобіографічних мотивах в творах Ремарка. З'ясовано, що романи Ремарка, як і романи інших письменників «втраченого покоління», багаті на автобіографічні екскурси. Таким чином, кожен з його романів так чи інакше висвітлює той чи той етап його життя. Прослідковуються ці екскурси і в описах фронтової дійсності, де матеріалами для них слугує власний досвід війни Ремарка. Відтак, в романі «На Західному фронті без змін» простежено цілий ряд автобіографічних мотивів: від загальних, як

наприклад поверхнева схожість життєвого шляху героя й автора, до більш конкретних, як перенесення реальних життєвих історій.

У другому розділі другого розділу увагу зосереджено безпосередньо на формах і методах подачі досвіду війни в романі «На Західному фронті без змін». Розглянуто роль натуралістичного підходу в описах досвіду війни, їх значення в тексті. Також досліджено, яку роль досвід війни відіграє в процесі формування героїв та їхнього світогляду, який вплив він має на людську особистість.

Завдання курсової роботи досягнуто.

RESEÑA

Perseguido a la humanidad a lo largo de toda su historia, la guerra tiene un impacto significativo en su cultura, que se refleja en numerosas obras de la literatura. La Primera Guerra Mundial no fue una excepción. El estallido de esta guerra provocó cambios sociopolíticos globales en la sociedad de la época y, al destruir los ideales y principios establecidos, dio origen a la «generación perdida» – una generación de escritores que, en sus obras originales, encarnaron el dolor y el sufrimiento de toda la generación que la guerra había destruido. Uno de ellos fue Erich Maria Remarque. Como uno de los que marcaron el inicio de la "generación perdida", describió en sus novelas toda la cruel realidad de aquella época, y su novela más famosa, «Sin novedad en el frente», no ha perdido relevancia desde hace varias décadas, sirviendo como un poderoso manifiesto antibelicista.

La relevancia del estudio se debe principalmente a que la guerra, como proceso histórico, tiene la capacidad de repetirse, y la guerra de Ucrania sirve como confirmación. La invasión, de la que todos somos testigos, ha destruido la imagen del mundo a la que todos estábamos acostumbrados, y la experiencia de la guerra (directa o indirecta) nos ha impulsado a cambiar radicalmente nuestra visión del mundo. Por lo tanto, la capacidad de analizar esta experiencia, en particular a partir del ejemplo de las obras de la literatura clásica, será útil en el contexto de los acontecimientos contemporáneos.

El objeto de estudio son las obras de Erich Maria Remarque, en particular la novela «Sin novedad en el frente».

El objeto de estudio es el tema de la «experiencia bélica» en las obras de Erich Maria Remarque como representante de la «generación perdida», en particular en la novela «En el frente occidental».

El objetivo del estudio es determinar las características de la «experiencia bélica» como rasgo autoral de Remarque y analizar cómo se refleja en la novela mencionada y qué papel desempeña.

En el trabajo del curso se realizó un estudio orientado a la investigación de las principales características de las representaciones de la experiencia bélica en las obras de E. M. Remarque. El primer capítulo ofrece una descripción general del fenómeno de la «generación perdida», describe sus características y antecedentes históricos. También revela el tema de la «generación perdida» como un movimiento literario independiente, del que formaba parte Remarque. Se analiza la obra del autor desde el punto de vista de su orientación antibelicista, se determina el papel de la "experiencia de la guerra" como instrumento fundamental de la retórica antibelicista de Remarque. En el segundo capítulo se ofrece un análisis práctico de la representación de la experiencia de la guerra en la novela «Sin novedad en el frente». Se investiga la influencia de la propia experiencia militar de Remarque en sus obras. Se analiza cómo retrata el escritor esta experiencia de la guerra en su obra y qué papel desempeña en el texto.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Братусь І.В., Кузьменко Г. В., Гунька А. М. Вивчення літературних творів про війну в сучасних українських реаліях (на прикладі роману Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін»). ART-platFORMA. 2022. Vol. 2(6). P. 298–315.
2. Величковська Ю. Ф. Осмислення теми «втраченого покоління» в романах «три товариші» Еріха Марії Ремарка та «Ворошиловград» Сергія Жадана. Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія. 2023. С. 69–73.
3. Галич К. О. Антивоєнний роман Ремарка і Гончара: проблеми типології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Тернопіль, 2009. 24 с.
4. Галич К.О. Функції натуралістичних описів в антивоєнних романах Ремарка і Гончара. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – 190 с. – С. 54–58.
5. Грінько О. В. Тема «втраченого покоління» у творах Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін» і «Три товариші»: курсова робота КНЛУ м. Київ – 2023. – 30 с.
6. Журба С. С. Інтерпретація проблеми «втраченого покоління» у світовій та українській літературах. Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – 2013. – Вип. 1. – С. 188–197.
7. Зайцева Н. Е. М. Ремарк і світова література «втраченого покоління». Сучасні проблеми лінгвістики, літературознавства та методики викладання мови і літератури: тези доповідей та повідомлень наукової інтернет-конференції студентів; випуск 1 [21 грудня 2015 р.] / гол.ред.: Ямчинська Т.І.; – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 212 с. – С. 69–70.
8. Лопушін Ю. П. Система образів роману Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін»: курсова робота КНЛУ м. Київ – 2023. – 30 с.
9. Любчак Є. Роман Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін» у контексті літератури «втраченого покоління». Сучасні проблеми лінгвістики,

- літературознавства та методики викладання мови і літератури: тези доповідей та повідомлень наукової інтернет-конференції студентів; випуск 1 [21 грудня 2015 р.] / гол.ред.: Ямчинська Т.І.; – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 212 с. – С. 89–90.
- 10.Присяжна Я. Художнє осмислення «Втраченого покоління» у творі Е. М. Ремарка «Три товариші». Наука в епоху соціокультурних змін: реалії та перспективи : матеріали І Міжнар. Наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених, м. Дніпро, 27 жовт. 2023 р. Дніпро, 2023. 357 с. – С. 148–150.
- 11.Проблема «втраченого покоління» у творчості Е.М. Ремарка (за ред. Чайки О.М.) – Глухів: РВВ ГДПУ, 2007.
- 12.Ремарк Е. М. На Західному фронті без змін : роман / Еріх Марія Ремарк; пер. з нім. К. Гловацької. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. – 240 с.
- 13.Ремарк Е. М. Три товариші : роман / Еріх Марія Ремарк; пер. з нім. М. Дятленка, А. Плюто. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. – 416 с.
- 14.Ремарк Е. М. Тріумфальна арка : роман / Еріх Марія Ремарк; пер. з нім. Є. Поповича. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. – 480 с.
- 15.Савченко З. В. Антивоєнна романістика 20-х років ХХ століття: порівняльний аспект (на матеріалі творів Е. М. Ремарка, А. Барбюса та Е. Хемінгуей) [Текст] / З. В. Савченко // Кременецькі компаративні студії : [зб. наук. праць] / [ред.: Д. Ч. Чик, О. В. Пасічник]. – Хмельницький : ФОП Цюпак А. А., 2014. – Вип. IV. – С. 230–240.
- 16.Скульська О. Трагедія втраченого покоління (за романами Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін» та «Три товариші»). Сучасні проблеми лінгвістики, літературознавства та методики викладання мови і літератури: тези доповідей та повідомлень наукової інтернет-конференції студентів; випуск 1 [21 грудня 2015 р.] / гол.ред.: Ямчинська Т.І.; – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 212 с. – С. 119–121.

17. Хамбір Ю. В. Поетика антивоєнного роману (на матеріалі «На Західному фронті без змін» Е. М. Ремарка) : курсова робота КНЛУ м. Київ – 2023. – 30 с.
18. Хом'як Т. Світові війни очима Е. М. Ремарка / Т. Хом'як // Всесвітня історія та культура в навчальних закладах України. – 2005. – №6. – С. 29-31.
19. Черниш Н. Антивоєнна романтична філологія Еріха Марії Ремарка. Теоретична та дидактична філологія. 2019. №29. С. 134–140.
20. Noah Berlatsky War in Erich Maria Remarque's All quiet on the Western front : Greenhaven press, 2013. – 135 с.